

ANADOLU'DA YUNAN İŞGALİNİN SEBEP OLDUĞU İÇ GÖÇLER

Doç. Dr. MESUT ÇAPA

15 Mayıs 1919 günü İzmir'de başlayan Yunan işgali, Batı Anadolu ve diğer işgal sahalarında büyük bir göçe sebep olmuştur. Yıllardan beri Rumeli'den ve muhtelif yerlerden gelen göçmen kabilelerine alışkın olan Anadolu, bu defa batıdan itibaren göçe başlıyordu.

Yunanlıların Temmuz 1919'a kadar süren ilk işgal harekâtı¹ halkın büyük bir çoğunluğunun işgal bölgesinden ayrılmaları sonucunu doğurdu. Menderes ovasına Yunan göçmenlerini yerleştirmek isteyen Venizelos, bu amaçla Kuşadası'ndaki İtalyanlardan önce Aydın'ı ele geçirmek istiyordu. Kısa bir süre sonra 27 Mayıs 1919'da Aydın Yunan işgaline uğradı.

İzmir'deki Yunan mezaliminden haberdar olan halk, yakın ilçelere doğru göçe başladılar. Ödemiş, Nazilli ve Akhisar'ın işgaliyle birlikte göçmenlerin sayısı daha da arttı. On binlerce kişi kitleler halinde İtalyan işgal bölgesine sığınıyorlardı². Çine ilçesindeki göçmenlerin sayısı yirmi beş bin kişiye ulaşmıştı. Bu göçmenlerin temsilcileriyle ihtiyar heyetlerinden 177 kişinin imzaladığı ve Çine Belediye Başkanının tastik ettiği bir tutanak ile Aydın Belediye Başkanı Peştemalcızaade Reşat, Aydın Kızılay Cemiyeti Başkanı Hoca Esat (İleri) ve tercüman olarak da Reşat Bey'in kayın biraderi Şemsettin Beylerden oluşan bir heyet, 1919 Ağustos'unun ilk günlerinde deniz yoluyla İstanbul'a gitti. Heyetin amacı, İtilâf Devletleri temsilcileri ve İstanbul Hükümetiyle görüşerek işgalin kaldırılmasını sağlamaktı. Ancak, Heyet beklediği yardımı görmedi, sadece Çine'ye bir tahkik heyetinin gönderileceğine dair söz alarak, Haydarpaşa-Afyonkarahisar yoluyla Çine'ye döndü³.

¹ Aydın ilk defa 27 Mayıs 1919'da, ikinci defa da 4 Temmuz 1919 günü işgal edildi. Ödemiş 1 Haziran, Akhisar ve Çine 5 Haziran, Nazilli 4 Haziran (20 Haziran'da geri alındı ve 3 Temmuz 1920'de ikinci işgal) da Yunan işgaline uğradı. Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938), Ankara 1983, s. 48, 52, 58, 65, 179.

² Paris Barış Konferansı'nda, Yunanlıların İzmir'e çıkarılması kararı, Türk zulmü ve İtalya'nın İzmir'i işgal etmesini önlemek gerekçelerine dayandırılarak alınmıştı. Sina Akşin, "Paris Barış Konferansı'nın Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)*, Ankara 1986, s. 181.

³ Celal Bayar, Ben de Yazdım, C. 7., İstanbul 1969, s. 2102, 2105.; Asaf Gökbel, Milli Mücadelede Aydın, Coşkun Matbaası, Aydın 1964, s. 303-304.

İşgalden kaçan göçmenlerle ilgili bir çok anı ve belgeye rastlamak mümkündür. Nazilli Kuva-yı Milliye Komutanlığı'nın ilk sekreteri olan Cevat Sökmensüer, Söke'nin işgali üzerine halkın nasıl göç ettiğini şöyle anlatmaktadır:

“Gece saat 4 olmuştu ki, Yunanlıların Söke'ye girmek üzere olduğu duyulmuştu. Halk paniğe uğramış, battaniyesini ve hafif tertip eşyasını sırtına vuran Menderes nehrinin kenarına dolmuş ve karşıya canlarını atmaya çalışıyordu. Bütün gece 20 kişilik sal 40'ar kişiyi ayakta balık istifi alıp karşıya geçirirken itişme neticesi geceleyin altı kadın ve çocuğun Menderes nehrine düştüğü duyuldu... Yollar Söke ve Kuşadaşı halkı ile dolu idi. Menderes kenarında ele geçirdikleri halkın içinde evvelce Rumlarca kara deftere alınmış olan zenginlerle gençler, bilhassa Söke Türk Ocağına mensup olanlardan, yakaladıkları bir-iki tanesini anne ve babalarının gözleri önünde şehit ettiklerini, Koçarlı'da öğrendik. Bu hicretten istifade eden Rum eşkiyaları yanlarına daha bir çok yardımcı da alarak, Menderes sahilini takiben denize kadar, etrafa ateş saçıyor ve halkımızı kırıp geçiriyordu. Diğer taraftan hicret eden memurlar Koçarlı'ya kaçıyordu.”⁴

Yunan işgali, aynı zamanda demiryolu ulaşımını da etkiliyordu. Nazilli'nin işgali, demiryolunu, en önemli ihtiyaç maddesi olan kömürden yoksun bırakmıştı. Göçmen asker ve Kuva-yı Milliye nakliyatı, ticarî nakliyatı azaltmıştı. Demiryolu işletme merkezleri de olaylara bağlı olarak sık sık değişmişti⁵.

Göçmenlerin bir kısmı merkez olması ve kendilerini daha güvenli bulacakları düşüncesiyle İzmir'e gitmişlerdi. Bunların çoğunluğu eski Rumeli göçmenlerinden idi. İzmir'de on iki cami, yedi medrese, dört okul ve Kızılay'dan alınan bir çamaşırhaneye yerleştirilmişlerdi⁶.

Göçmenlere en büyük yardımı Kızılay yapıyordu. Akhisar, Nazilli, Alaşehir ve İzmir heyetlerinin faaliyetleri, Kızılay Merkezine gönderilen raporlarda ve basında yer alan haberlerde bütün ayrıntılarıyla anlatılmıştır⁷. “Dördüncü İmdâd-ı Sıhhi Heyeti” olarak da adlandırılan Akhisar Heyeti, 28 Temmuz 1919'da teşkil olunarak 22 Haziran 1920'ye kadar göçmenlere hizmette bulunmuştur. 14 Ağustos'ta Akhisar'dan hareket edip meşakkatli bir yolculuktan sonra Nazilli'ye gelen Kızılay Heyet Başkanı Doktor Behçet Bey şunları yazmaktadır:

⁴ Cevat Sökmensüer, Milli Mücadelede Aydın-Nazilli Cephesi Hatıralarım, İzmir (ty), s. 98.

⁵ Murat Ergun, Bir Demiryolcunun Kurtuluş Savaşı Hatıraları, (Milli Demiryollarımızın Kısa Bir Tarihçesi), İstanbul 1966, s. 26, 40.

⁶ “İzmir'deki Mülteciler”, Tasvir-i Efkâr, 15 Eylül 1919, No: 2841.

⁷ Basında yer alan bir kaç haber için bkz., “Nazilli'ye Hilâl-i Ahmer İmdad Heyeti”, Tasvir-i Efkâr, 20 Kasım 1919.; “İzmir Bizim İçin Kanayan Bir Yaradır”, Yeningün, Kasım 1919, No: 243.; “İzmir Kuvayı Milliyesi Nezdinde”, 26 Aralık 1919, No: 2938.

“...Nazilli, Sarayköy, Denizli, Çine taraflarında mevcut olan muhacirîn, Aydın ve civarının Yunan kuvvetleri tarafından işgal ve ihrakı üzerine firar eden ahali-yi İslâmiyeden ibarettir. Aydın’ın üçte ikisi ile civarında mevcud 60’ı müteceviz karyenin tamamıyla ihrâk ve tahrib olduğu, yetmiş bini müteceviz ahali-yi Müslimenin Nazilli, Denizli, Dinar, Yenipazar, Dalama, Çine’ye hicret ederek bunlardan on bin kadar biçarenin açlık ve hastalıktan vefat ettiği İstimdâd Cemiyeti’nin tanzim etmiş olduğu rapordan ve azâsının ifâdâtından müstebân olmakla, ateş ve kurşun yağmuru altında katliamdan firar eden ahali her manası ile çırılçıplak. Yalnız üzerlerindeki elbiseleriyle evlerini, köylerini, mallarını terkederek kurtulabilmişti. Nazilli’de, cami, harap medreselerde, boş hanlarda, metruk evlerde ikamet eden 500’ü müteceviz ailenin kısm-ı azamında ne örtünebilecek bir yorgan, ne yatacak yatak, ne de yiyebilecek bir şeyleri var. Bunların yüzde sekseni de sıtma nöbetleri içinde yatıyor”⁸.

İzmir’in işgalinden sonra idare merkezini İstanbul’a nakleden İzmir Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti, resmi makamlara Batı Anadolu’daki Yunan faaliyetleriyle ilgili istihbarat raporları sunuyordu. Cemiyet genel merkezince, Sadaret makamına gönderilen 3 Kasım 1919 tarihli bir yazıda, Yunan işgal ve zulmü sonunda on binlerce kişinin sefil ve perişan bir durumda olup Aydın ve havalisinden ayrılmak mecburiyetinde kaldığı belirtilerek, bu şekilde yurtlarını bırakarak, göç etmek mecburiyetinde kalanların sayısının 80 bine ulaştığı bildiriliyordu⁹.

İstanbul Hükümeti Batı Anadolu’da göçmenlerin ihtiyaçlarıyla ilgilenmek üzere bir çok heyet göndermişti. Manisa, Denizli, Afyonkarahisar, Kütahya, Balıkesir’e gelen göçmenlere gıyecek ve yiyecek yardımı yapılmıştı. Askeriyeden ilaç ve çadır tedarik edilerek göçmenlerin iskan ve tedavisinde kullanılmıştı¹⁰. Bazı tüccarlar belirledikleri günlerde gelirlerini İzmir göçmenlerine ayırıyorlardı¹¹. 16 Ağustos 1919’da Çine, Nazilli, Söke, Denizli ve Soma yöresindeki göçmenlerin durumunu yerinde görmek ve bulaşıcı hastalıklara karşı aşı uygulamak amacıyla Muhacirîn müfettişi Rıfat Bey’in başkanlığında Tevfik, Ali Fehmi ve Baha Beylerden oluşan bir heyet İstanbul’dan Afyonkarahisar’a gitmişti¹².

Tasvir-i Efkâr gazetesi 1919 Ekim’inde Batı Anadolu’ya Arif Oruç’u muhabir olarak göndermiştir. Arif Oruç, Yunan işgalinden kaçan göçmenler, iş-

⁸ Kızılay Arşivi, Ds. 33, (1919).

⁹ Cengiz Orhonlu, “Yunan İşgalinin Meydana Getirdiği Göç ve Yunanlıların Yaptıkları ‘Tehcir’in Sonuçları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Bellekten*, XXXVII, 148 (1973), s. 488.

¹⁰ “İzmir Muhacirleri”, *Tasvir-i Efkâr*, 15 Eylül 1919, No: 2841.

¹¹ *Yeniğün*, 12 Aralık 1919, No: 266.

¹² “Muhacirin Heyeti Dün Anadolu’ya Gitti”, *İleri*, 17 Ağustos 1919.

gal sahası ve yakınındaki yerler ve Kuva-yı Milliye hakkındaki haber ve gözlemlerini “Anadolu Mektupları” ya da “İzmir Kuva-yı Milliyesi Nezdinde” gibi muhtelif başlıklar altında söz konusu gazetede yayınlamıştır.¹³ Aynı günlerde İstanbul basını Anadolu’ya gönderilen “İade-i Muhacirîn Heyeti”nden bahsetmekteydi.

İzmir ve yöresindeki göçmenlerin yerlerine iade ve iskân işlerine bakmak üzere 4 Eylül 1919’da iki heyet gönderildi. Mülkiye Müfettişlerinden Süleyman Hikmet ve Fahrettin Beylerin başkanlığındaki bu heyetler Bandırma yoluyla, önce Balıkesir ve yöresinde çalışmalarına başlamışlardı. “Aydın, Denizli, Çine, Bergama, Nazilli, Menemen, Manisa ve Salihli’de bulunan 140.000’i müteceviz” göçmenin yerlerine iadesi amacıyla Dahiliye Nezaretince oluşturulan bu heyetin üyeleri yola çıkmadan önce “Dahiliye Nezaretinde Nazır Adil Bey tarafından kabul edilmiş ve kendilerine azimet edecekleri mahallerde ne suretle hareket etmeleri lâzım geleceği hakkında talimat-ı mahsusa verilmişti.”¹⁴

Arif Oruç gazetesine gönderdiği yazıda ilk intibaları ve heyetlerin faaliyetleri hakkında şunları yazmaktaydı:

“Heyetle derhal Akhisar’a hareket mecburiyetinde bulunduğum için, Bandırma ve Balıkesir’de tedkikatta bulunmağa vakit bulamadım. Mamafih avdette Soma’ya da uğrayarak bu noksanı telafi edeceğim. Refakatinde bulunduğum Süleyman Hikmet Bey, heyetin şimal heyeti kısmını teşkil eden Fahrettin Bey’in riyaseti altındaki heyet Bandırma, Balıkesir, Soma ve havalisi muhacirinin ahvalini tedkik etmek üzere Bandırma’da bizim heyetten ayrıldı. Bandırma’da sükûnet hükümferma ise de, Kapıdağ cihetinde faaliyete başlayan 30 kişilik bir Rum çetesi tenkil edilmek üzeredir. Bandırma’da Aydın muhacirleriyle diğer hususata muavenet etmek üzere faal bir Redd-i İlhak Şubesi mevcuttur. Balıkesir istasyonunda görüşmeğe muvaffak olduğum Redd-i İlhak Heyeti Merkeziye Reisi Hacim Bey’den öğrendiğime göre, o havalide sükûnet-i tamme hükümfermadır. Ahali yeni hükümetin beyannamesine intizar ediyor. Şurasını da kaydetmeden geçemeyeceğim ki; İstanbul’dan Akhisar’a kadar temas ettiğim yüzlerce zat, Ferit Paşa Hükümeti’ne lanet ve hasseten, Dahiliye Nazır-ı sabıkı Adil Bey’e nefret etmektedirler”¹⁵.

¹³ Bu yazılardan bir kaçını için bkz., “Anadolu Mektupları: İade-i Muhacirîn Heyeti İle-I”, Tasvir-i Efkâr, 11 Ekim 1919, No: 2867.; “İzmir Kuva-yı Milliyesi Nezdinde-4”, Tasvir-i Efkâr, 18 Ekim 1919, No: 2874.; “İzmir Kuva-yı Milliyesi Nezdinde-19”, Tasvir-i Efkâr, 26 Aralık 1919, No: 2938.; Mete Tunçay, Arif Oruç’un Yarını (1933), İstanbul 1991, s. 8.

¹⁴ “İade Heyeti”, İstiklâl, 4 Ekim 1919.; “İskân Heyetinin Azimeti”, İstiklâl, 5 Ekim 1919, No: 269.; “İade-i Muhacirîn Heyetinin Azimeti”, Tasvir-i Efkâr, 5 Ekim 1919, No: 2861.

¹⁵ “Anadolu Mektupları: İade-i Muhacirîn Heyeti İle-I”, Tasvir-i Efkâr, 11 Ekim 1919, No: 2867.

İşgal bölgelerinden iç kısımlara, İstanbul'a ve hatta İzmir'e giden göçmenlerin kesin sayılarını tesbit etmek mümkün değildir. Resmi belgeler ile gazetelerde verilen rakamlar arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. Muhacir Umum Müdürlüğü'nün bir raporunda göçmenlerin iskân, iâse ve sayıları hakkında bazı bilgiler verilmektedir. Göçmenler, buldukları yerler dikkate alınarak güney ve Kuzey mıntıkları olmak üzere iki bölgeye iskân edilmişlerdi. İskân edilen göçmenlerin sayısı buldukları yerler itibarıyla şöyle idi:

Kuzey mıntikasında 17.220 göçmen bulunuyordu. Bunlar Bandırma (366 kişi), Balıkesir merkezinde (6.717), Balıkesir'in nahiyelerinde (2.653), Burhaniye (2.923), Edremit (1.309), Soma (1.029), Kırkağaç (723) ve Akhisar'da (1.500) toplanmışlardı. Güney mıntikasında 33.644 göçmen vardı. Bunların buldukları yerler ve nüfusları ise şöyle idi: Karahisar 2.722, Sandıklı 389, Dinar 227, Uşak 470, Denizli 2.320 ve ayrıca 358 Rum, Nazilli 2.463 ve ayrıca 450 Rum, Yenipazar 1.700, Dalama köyü 2.583, Koçarlı 12.820, Söke 3.662, Eşme 200, Bozdoğan 204 ve Çine'de 2.884 kişi¹⁶.

Anadolu'ya bir heyet gönderilmesine rağmen, çok geçmeden göçmenlerin yerlerine iadesi teşebbüsünden vazgeçildiği görülmektedir. Ferit Paşa Hükümetince alınan ve uygulanamayan karar Ali Rıza Paşa kabinesince kaldırılmıştı. İade kararı alınırken, "halkın henüz Yunan işgalinde bulunan köylerine ve yurtlarına gitmekten ictinab edecekleri, avdetleri halinde yine düşar-ı zulm tecavüz olmaktan kurtulayacakları ve bu hususta kendilerine kanaat-bahş teminat verilemediği düşünülemediği"¹⁷. Göçmenlerin iadesi hususunda daha önce de bazı teşebbüsler gerçekleşmiş, ancak bir netice alınmamıştı. İzmir Valisi Ahmet İzzet, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 16 Ağustos 1919 tarihli bir yazıda, Miralay Henderson ile yaptığı görüşmeden bahsettikten sonra, "Miralay Henderson ile mıntika-i bitarafinin tesisini müteakip hükümet-i mülkiyenin iadesi hususunda mutabakat hasıl oldu"¹⁸ demektedir. Yunan işgalinin devam ettiği bir sırada bunun sözde kalacağı muhakkaktı.

Yunanlıların 1920 Haziran'ında Milne hattından itibaren taarruza geçmelerinden sonra 8 Temmuz'a kadar Salihli, Akhisar, Alaşehir, İzmit, Balıkesir, Bandırma ve Bursa işgal sahası içine girmişti. Bu işgal neticesinde yerlerini yurtlarını terkedenlerin sayısı daha da artmıştı. Bandırma ve Balıkesir'den Bursa'ya iltica eden göçmenlerin sayısı Ağustos 1920'de 8 binden ibaretti. Göçmen Müfettişi Seyfi Bey, İstanbul'daki Muhacirin Umum Müdürlüğü'ne gönderdiği raporda, bunların memleketlerine iadeleri için Yunan temsilcileriyle

¹⁶ "Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin Raporu", Vakıf, 24 Kasım 1919, No: 737.

¹⁷ Tasvir-i Efkâr, 16 Ekim 1919, No: 2872.

¹⁸ Başbakanlık Arşivi, DH-KMS, 54-2/70.

yapılan görüşmelerin olumlu sonuçlandığını ve bunların iadeleri için iki bin lira gönderilmesini talep ediyordu. Muhacirîn Müdüriyeti, meblağın temini için Maliye Nezareti'ne müracaat etmişti.¹⁹

Temmuz 1921'de Yunan işgal sahası daha da genişlemiş; Afyon, Kütahya ve Eskişehir de işgal altına girmişti, Şüphesiz buralardaki halkın bir kısmı da yer ve yurtlarını terketmek zorunda kalmışlardı.

İstanbul Hükümeti ile Muhacirîn Müdürlüğü göçü engellemek ve halkı yerlerine döndermek amacıyla Anadolu'ya yeni heyetler göndermekten vazgeçmiyorlardı. Ne var ki bu teşebbüslerin hemen hepsi neticesiz kalmış, her geçen gün göçmenlerin sayısı artmıştı. Göçmen müfettişlerinden Seyfi, Celil Ali ve Hasan Tahsin Beylerden oluşan "Men-i Muhaceret Komisyonu" 5 Ağustos 1920'de İnebolu vapuruyla Bandırma'ya gitmişti. Daha öncekiler gibi, bu komisyonun da amacı, halkı yerlerinde kalmaya ikna etmektir.²⁰

Yunan işgal sahasından kaçan halkın büyük çoğunluğu, İtilâf Devletlerinin işgali altındaki İstanbul'da toplanıyordu. Bir yazarın deyiimiyle; "1919-1922 yılları arasında İstanbul tam anlamıyla bir Babil Kulesi görünümündeydi. Bir yandan Müttefik işgal orduları, diğer yandan Osmanlı İmparatorluğunun ve Rusya'nın çeşitli yerlerinden gelen göçmenler kentin problemlerini daha da artırmışlardı". Kızılây'a göre, İstanbul'da 94 bin göçmen bulunuyordu; bunların 50 bini Türk, 40 bini Rus ve 4 bin kadarı da Rum ve Ermenilerden müteşekkildi²¹. İstanbul'daki Türk sığınmacılarının sayısının her yıl biraz daha arttığı görülmektedir. Dahiliye Nezareti'ne bağlı İskân ve Muhacirîn Müdüriyet-i Umumîliği'nin 12 Aralık 1920 tarihli bir yazısında, o sırada İstanbul'da 40 binden fazla Türk göçmeni bulunduğu belirtilmektedir. 1921 Şubat'ında bu sayı 45 bin, bir yıl sonra ise 65 bin olarak tesbit edilmişti²².

İlk başlarda İstanbul'daki göçmenlerin büyük çoğunluğunu İzmir ve çevresinden gelenler oluştururken, daha sonra bunlara Bursa, Gemlik ve Trakya'dan gelen göçmenler de eklenmişti.

Yunanlıların Marmara sahillerinde yaptıkları mezalim, 12-22 Mayıs 1921 tarihleri arasında Gemlik ve Mudanya'ya bir tahkik heyeti gönderilmesini zaruri kılmıştı. Heyette Uluslararası Kızılhaç Heyeti delegesi M.M.Gehri, İngiliz temsilcisi General Franks, Fransız albayı Vicq, İtalyan albayı Boletto ile

¹⁹ "Muhacirîn Müfettişinin Raporu", Dersaadet, 15 Ağustos 1920.

²⁰ Dersaadet, 6 Ağustos 1920.

²¹ Tefvik Çavdar, Milli Mücadele Başlarken..., Milliyet Yay., 1971, s. 141-142.

²² Kızılây Arşivi, Ds. 121.; Hakimiyyet-i Milliye, 18 Şubat 1921, No: 112.; Bu konuda Fransız Débats gazetesinin 28 Şubat 1922 tarihli sayısında yer alan yazının tercümesi için bkz. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1922, No: 7, s. 155.

Türk ve Yunan askerî yetkililer bulunuyordu. Yunanlıların yaptıkları mezalim ve heyetin faaliyeti gerek Kızılay raporlarında, gerekse M.M.Gehri'nin raporunda ayrıntılarıyla anlatılmıştır.²³ Buradaki halkın İstanbul'a sevkini Kızılay üstlenmiş ve sadece Gemlik ve Kumla'dan 2.570 göçmeni Yunan mezaliminden kurtararak İstanbul'a getirmiştir.²⁴

Diğerleriyle karşılaştırıldığında, Trakya'dan İstanbul'a gelen göçmenlerin sayısının oldukça az olduğu anlaşılmaktadır. 25 Temmuz 1920'de Edirne'nin Yunan işgaline uğraması üzerine 1 nci Kolordu Bulgaristan'a iltica etmiş, 10 bin kadar göçmen de bunlara katılmıştı. Yunanlılar tarafından görevlerine son verilen Rumili memurları ve bir kısım halk İstanbul'a gelmişlerdi. Bulgaristan'a gidenlerin hemen hepsi 1921 yılına kadar gizli ve açık bir şekilde memleketlerine dönmüşlerdi²⁵.

İstanbul'daki mülteci Türkler Davutpaşa, Selimiye ve Eyüp'te İplikhane kışlasında, Cerrahpaşa camiinde, Harbiye Nezareti ve Gülhane civarında inşa edilen barakalarda barındırılıyorlardı.²⁶

İstanbul'da göçmenlere Kızılay'dan başka Fransız, Amerikan, İngiliz Kızılaç Cemiyetleriyle Hindistan Hilafet Komitesi zaman zaman yardımda bulunmaktaydı. İzmir'in işgalinden sonra genel merkezini İstanbul'a nakledilen İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, öncelikle kendilerine müracaat eden yardıma muhtaç Batı Anadolu'lu yetim, göçmen ve işsizlerin ihtiyaçlarının karşılanmasına çalışıyor ve bu hususta Kızılay'ın yardımlarını talep ediyordu²⁷. Şahısların da yardım faaliyetine katıldıkları görülmüyordu. Hatta veliahd Abdülmecid Efendi, haslatı Türk gazi ve yaralılarıyla göçmenlere harcanmak üzere iki tablosunu Kızılay'a bağışlamıştı.²⁸

İstanbul'da üniversite gençliği de büyük bir yardım faaliyeti başlatmıştı. Yunan İşgali üzerine evinden, ocağından çıkarılan, dağlarda, kırlarda sefil ve perişan bir halde sürünmekte olan 140 bin Türk göçmenine yardım için ilk ciddi hareket 23 Kasım 1919'da gösterilmişti. O gün bütün fakülteler dersleri

²³ M.M. Gehri, "Une Enquête en Anatolie (12-22 Mai 1921)", (Extrait de la Revue Internationale de la Croix-Rouge).

²⁴ "Samanlıdağ Şube-i Ceziresi Muhacirleri", Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Eylül 1921, No: 1, s. 13.

²⁵ Tevfik Bıyıkhoğlu, Trakya'da Millî Mücadele, C. I., Ankara 1987, s. 368-69, 371.; Bir başka eserde Bulgaristan'a geçen göçmen sayısı 22.200 olarak verilmektedir., Nafiz Karaçam, Ulusal Kurtuluş Savaşında Trakya (Bir Mücadelenin Perde Arkası), İstanbul 1984., s. 136.; "İstanbul'da Muhacirler", Anadolu'da Yenigün, 17 Ağustos 1920, No: 388-8.

²⁶ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Aralık 1921, No: 4, s. 86.; 15 Mart 1922, No: 7, s. 156.

²⁷ Kızılay Arşivi, Ds. 121.

²⁸ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Aralık 1921, No: 4, s. 85.

tatil ederek öğretim üyeleri ve öğrenciler üniversite salonunda toplanıp, heyecanlı konuşmalar yapıldıktan sonra Kızılay, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ile Muhacirîn Umum Müdürlüğü'nün raporları okundu. Toplantı sonunda, her fakülte dekan ve öğrencilerinden oluşan dokuz kişilik bir yardım komitesi kuruldu. Üniversite gençlerinden oluşan "İane Cemiyeti" 25 Kasım'da tekrar bir toplantı yapmıştı. Bu cemiyet, Üniversite ile Kızılay arasında tavassutta bulunmak ve hesap işlerini teftiş ve kontrol etmek üzere "Darülfünûn Emîni Besim Ömer Paşa ile müderisinden Edebiyat Fakültesi Müdürü Mehmet Emin, Zühtü Beylerle, Doktor Kadri Reşit Paşa ve Şükrü Bey'den mürekkep bir heyet-i hesabiyeye teşkil eylemişti". Daha sonraki günlerde iane toplanmasına hız verilmiş ve gazetelerde ilânlar yayınlanmıştır. Bu ilanlardan birinde, "Cuma günü bütün İslamiyeti; Türklüğü ve insaniyeti İzmir Muhacirleri namına Hilâl-i Ahmer makbuz ve biletleriyle başlayacak olan ianeye iştirake davet ediyoruz" sözleri yer alıyordu²⁹.

Milli Mücadelenin sonlarına doğru, İtilâf Devletlerince İstanbul'daki Türk göçmenlere yapılan yardımda bir artış olduğu ve bu hususun İngilizler ile Fransızlar arasında bir rekabete dönüştüğü anlaşılmaktadır. 1922'ye kadar, özellikle Rus, Rum ve Ermeni göçmenler ile muhtaçlara yardım eden İtilâf Devletlerine ait yardım cemiyetleri, bu tarihten itibaren Türk göçmenlere de yardım etmeye başlamışlar ve bunu bir propaganda meselesi haline getirmişlerdi³⁰. Kızılay'ın o yıllarda İstanbul'da yayınladığı dergide İngiliz ve Fransız yardımlarıyla ilgili bir çok habere rastlanmaktadır.

İstanbul'da göçmenlere en büyük yardımı, 1921 yılı sonlarında kurulan "Muhacirîn-i İslâmiye'ye imdad İngiliz Komitesi" yapmıştır. 25 Mayıs 1921'de Kızılay tarafından açılıp 4 bin göçmenin iskân edildiği Davutpaşa kışlasındaki iâşe masrafını başlangıçta Kızılay karşılarken, 16 Mart 1922'den itibaren bu masrafı tamamen İngiliz yardım cemiyeti karşılamaya başlamıştı. Davutpaşa Aşhanesinin resmî açılışına Dahiliye Nazırı Ali Rıza Paşa ile birlikte İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold ve eşi de katılmıştı³¹. Anlaşılabacağı üzere bu cemiyet, İstanbul Hükümeti nezdinde de etkiliydi; hatta devletin resmî gazetesinde ilânını yayınlatabilmekteydi³². Cemiyetin, Türk göçmenlerini, en az bir Türk cemiyeti kadar savunur görünmesi de ilginçtir. 25 Aralık 1921'de yayınlanan bir beyannamede şunlara yer verilmekteydi:

²⁹ M. Tayyib Gökbilgin; Milli Mücadele Başlarken, C. II., Ankara 1965, s. 172-173.; İkdâm, 25 Kasım 1919, No: 8185; 26 Kasım 1919, No: 8186.; 27 Kasım 1919, No: 8187.

³⁰ Bilge Criss, İşgal Altında İstanbul (1918-1923), İstanbul 1993, s. 119.

³¹ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Nisan 1922, No: 7, s. 173-176.; 15 Kasım 1921, No: 3, s. 56.; 15 Ocak 1922, No: 5, s. 110.; 15 Şubat 1922, No: 6, s. 121-122.

³² Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II., İstanbul 1986., s. 473.

“Rumlar, Ermeniler, Ruslar ve Şark-ı Karib’in harb felaketzedeleri için her taraftan muavenet gelir ve gelmekte devam eder iken, çalışkan ve sabırlı bir köylü sınıfına mensup olan zavallı İslâm muhacirleri ile kimse alâkadar olmadı ve bunları hiç bir kimse evlâtlığa kabul etmedi. Bilâtefrik ırk ve mezhep bütün felaketzedelerin muavenetine şitâbân olmak maksad-ı âlicenâbanesinin temin-i muvaffakiyeti için sütunlarını daima açık bulunduran İngiliz matbuatı, merhametsiz tâlilerini sâkit ve nevmid bir tevekkül ile karşılayan bu bedbaht muhacirlerin perişan hallerine, nedense şimdide kadar ehemmiyet vermedi.

Balkan Harbi’nden sonra 914.000 Türk muhaciri yerlerinden yurtlarından çıkmaya mecbur olarak perişan bir halde Anadolu’ya geçtiler. Bunlardan yüzlercesi yollarda telef oldu.

Cihan Harbi’nde Rusya’nın işgal eylediği Türk arazisinde 870.900 muhacir, Garbî Anadolu’ya kaçtı. Daha geçenlerde İzmir ve civarında Yunanlılar tarafından işgal edilen araziden 350.000 muhacir terk-i dâr ve diyâr etti ve bir kaç ay evvel köyleri ve şehirleri ihrak edilen Marmara sevahilinden ve Trakya’nın harab olmuş köylerinden Türk payitahtına 60.000 İslâm nakledildi. Bu son kafilenin kısm-ı azamını aç ve çıplak kadın ve çocuklar teşkil ediyor. Sağ kalıp da eli ayağı tütan erkekler ya Anadolu ordusuna iltihak veya dağlara iltica eylediler. Öteye beriye, açık kışlalara, camilere, eski evlere veya ahırlara iltica etmiş olan elbisesiz, yataksız, gidasız ve herşeyden tamamiyle mahrum 25.000 bedbaht muhacirin emr-i iâşesini Türk Hükümeti ve İstanbul Müslümanları daimi bir surette temin edebilmekten acizdirler.

... İngiliz-Hind Salib-i Ahmer Komitesi bunların imdadına şitâbân olmuş ise de, şu aralık bu imdadın da arkası kesilmiştir. Bugünlerde Fransız Salib-i Ahmer’i bu zavallı muhtaçlara muavenet etmeği teemmül ediyor. İstanbul’da bazı İngiliz kadın ve erkeklerinden mürekkep olmak üzere teşekkül eden bir komite, artık İngiliz halkının bitmez tükenmez semâhat ve alicenabına müracaat etmek zamanın hulûl ettiğine kani olmuştur.

Bu komite hiç bir maksad-ı siyasi takib etmiyor; gayesi yalnız hayrî ve insânîdir.

Cihanın en çok Müslüman tebaya malik bir memleketi olan Büyük Britanya İmparatorluğu’nun civanmerd ahalisi, bu müracaata karşı lâkayd ve bigane kalamaz. ...³³

27 Şubat 1922’de İstanbul’da Taksim Harbiye Mektebinde, General Harrington’un hanımı tarafından, Türk göçmenler menfaatine düzenlenen balo

³³ Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Şubat 1922, No: 6, s. 122-123.

Türk basınında önemli bir yer tutmuştu. Balo münasebetiyle toplanan para, Muhacirîn-i İslâmiye'ye İmdat İngiliz Komitesi'ne verilmişti³⁴. Velihađ Abdülmecid Efendi, 2 Mart'ta General Harington'a göçmenlere yaptığı yardımlardan dolayı teşekkürde bulunarak, bunu her iki ülkeyi "birbirlerine bağlayan geleneksel dostane münasebetlere biran önce yeniden devam edileceğinin mutlu bir işareti gibi görmekteyim"³⁵ demişti. Yunanlıların Türkiye'yi işgallerinde birinci derecede rolü olan İngiltere, yardım faaliyetleriyle İstanbul'un gözünde itibar kazanıyordu.

Batı Anadolu'da Yunan işgalinden kaçan göçmenlerin kesin sayısını tesbit etmek oldukça güçtür. Muhacirîn Umum Müdürlüğü'nün Temmuz 1922 tarihine kadar kaydettiği göçmen sayısı 90.058 kişi idi. Bunların büyük kısmı Denizli, Aydın ve Afyonkarahisar'ın işgale uğramayan yerlerinde, özellikle İzmit ve Antalya'da iskan ediliyorlardı³⁶.

Göçmenlerin iskanına daha ziyade, Yunan işgalinin kaldırılmasından sonra başlanabilmişti. TBMM Hükümeti'nin kontrolünde Kızılay'ın yardımlarıyla gerçekleştirilen sevk ve iskân işleri 1923 yılında da devam etti.

Hükümet, İstanbul'dan gelecek göçmenlerin sevk ve iskânlarıyla ilgili bir talimatname hazırlayarak İzmir, Bursa vilayetlerine, Balıkesir ve İzmit mutasarrıflıklarına ve ayrıca Genelkurmay Başkanlığı (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti)'ne göndermişti. 8 Ekim 1922 tarihiyle Sıhhiye Vekili Rıza Nur imzasını taşıyan bu yazının bazı maddeleri şunlardı:

"İstanbul'daki Muhacirîn Müdüriyeti'nin vesikasını hâmil vilâyat-ı müstahlise mültecilerinin iadeten yurtlarına kabulleri takarrür etmiştir.

1. Mülteci kabileleri Hilâl-i Ahmer delâletiyle sevkedilecek ve hareketlerinden evvel telgrafla malûmat verilecektir.

2. Mülteci kabileleri için İzmir, Bandırma, Gemlik, İzmit limanları kabul kapısı ittihaz edilmiştir. Kabileler ancak bu kapılardan girebilirler.

3. Her kapıda vali ve mutasarrıflarca memurîn-i zabıta ve sıhhiyeden müteşekkil birer komisyon bulundurulacak ve bu komisyonlar her mültecinin hüviyetini tedkikten sonra, kabulünde sıhhi ve siyasi bir mahzur görülmezse yoluna devamına müsaade edilecektir.

³⁴ Anadolu'da Yenigün, 5 Şubat 1922, No: 795-408.; Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Mart 1922, No: 7, s. 154.; Balıyla ilgili, 8 Şubat 1922 tarihli davet yazısının İngilizce aslı ile Türkçe tercümesi için bkz., ATESE Arşivi, Kls. 1354, Ds. 13-27. Fh. 26.; "Muhacirlerimiz Menfaatine Bir Balo", Anadolu'da Yenigün, 2 Mart 1922, No: 817-430.

³⁵ Gotthard Jaeschke, Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri, Ankara 1986, s. 20.

³⁶ "Muhacirîn Müdür-i Umumî'sinin Beyanâtı", İstikbal, 27 Temmuz 1922, No: 671.

4. Her Türk mültecinin kabulünde memlekete bir alâka-i maddi bulunmak ve muhacirler hakkındaki muafiyet ve istisnaiyat kendisinden nez' olunarak yerli hükümete girmiş olmak meşruttur.

5. Gayri Türk mülteciler esasen bir köyde ictimâ' bir halde sakin olsalar dahi bu sefer kabullerinde mutlaka münferit bir tarzda diğer köylere tevzii olunacak ve oralarda iskân edileceklerdir. ...³⁷.

Göçmenler arasında, daha önce de belirttiğimiz gibi, az da olsa Rumların bulunmasının sebepleri arasında, biraz da Yunan zulmünün etkili olduğunu düşünmek gerekir. Hükümetin, aralarında düşmanla "teşrik-i mesai" etmiş olanlar dışında tüm göçmenleri iskâna çalıştığı görülmektedir.

İstanbul'dan 400 kişilik ilk göçmen kafilesi 17 Ekim 1922'de, 672 kişilik ikinci kafile ise bir kaç gün sonra Gemlik limanına geldiler³⁸. Göçmenlerin dört ay süresince memleketlerine trenle meccanen gitmeleri kararlaştırılmıştı. Bu sürenin Ocak 1923'te bitmesi üzerine, süre Şubat ortalarına kadar uzatılmıştı³⁹. Göçmen sevkini 1923 yılı baharında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Mart ayının sonlarında İstanbul'dan İzmir'e 1300 göçmenin gelmiş olduğu Anadolu basınında yer almıştı⁴⁰. Bu tarihten itibaren basında konuyla ilgili çok az habere rastlanmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki, 1923 yılının ilk aylarında son göçmen kafileleri de yerlerine dönmüşlerdi.

³⁷ ATESE Arşivi Kls. 1656, Ds. 33 (336), Fh. 8.; Anadolu'da Yenigün, 9 Ekim 1922, No: 991-614.

³⁸ Anadolu'da Yenigün, 20 Ekim 1922, No: 1001-624; 23 Ekim 1922, No: 1002-625.

³⁹ Anadolu'da Yenigün, 14 Ocak 1923, No: 1074-697.

⁴⁰ Anadolu'da Yenigün, 5 Nisan 1923, No: 1144-767.